

РЕТРОСПЕКТИВА ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Наукові праці МАУП. Серія Економічні науки, 2019, вип. 57(1), с. 27–33

<https://doi.org/10.32689/2523-4536-2019-01/57-27-33>

Представлено ретроспективний аналіз теоретичних підходів щодо сутності та змісту поняття “інтелектуальна власність”. Проаналізовано та виявлено наявність різноманітних наукових підходів щодо визначення сутності категорії інтелектуальної власності, визначено основні із них: історичний, юридичний, економічний, політичний. Обґрунтовано необхідність формування комплексного економіко-правового підходу до дослідження інтелектуальної власності.

Категорія власності є однією з фундаментальних складових будь-якої економічної системи як у минулому, так і нині. Сучасне суспільство не можливо уявити без активного використання результатів інтелектуальної діяльності людини, що становлять інтелектуальну власність, інтелектуальний капітал та інтелектуально-інформаційні технології. Інтелектуальна власність у якісно новому постіндустріальному суспільстві стає визначальним джерелом економічного зростання та фактором примноження національного багатства, тому ретроспективний аналіз основних теоретичних підходів щодо суті й змісту категорії “інтелектуальна власність” є актуальним у сучасних умовах.

Незважаючи на те, що інтерес до категорії “інтелектуальна власність” у вітчизняній та зарубіжній економічній і юридичній літературі досить високий, спостерігається відсутність єдиної думки у визначенні сутності цього поняття. У наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних авторів можна виділити два підходи щодо визначення сутності інтелектуальної власності: юридичний (А. Н. Азріян, Г. С. Вечканов, В. Г. Гавриленко, І. І. Дахно, В. Г. Золотогоров, Ю. М. Капіца, О. М. Мельник, О. В. Новосельцев, О. А. Підопригора, Б. А. Райзберг, О. Д. Святоцький, В. Н. Шимов та ін.) та економічний (О. Б. Бутнік-Сіверський, В. Д. Базилевич, Т. Давенпорт, В. Коен, І. І. Маслакова, Д. Нортона, О. П. Орлюк, В. В. Ольховський, М. Паладій, О. А. Підопригора, М. Хаммер, Дж. Чампі, П. М. Цибульов, О. В. Шипова та ін.). Однак економічний аспект інтелектуальної власності в працях

вітчизняних і зарубіжних авторів досліджено недостатньо, що стимулює подальші дослідження.

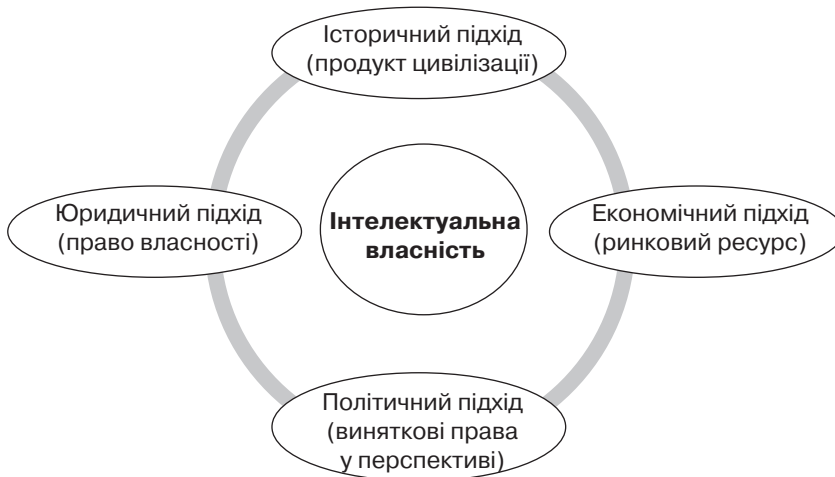
Метою статті є ретроспективний аналіз і розвиток теоретико-методичних положень щодо сутності та змісту поняття “інтелектуальна власність”.

Дефініція поняття “інтелектуальна власність” є предметом дослідження ряду наук: правознавчих, філософських, економічних, унаслідок його складності та багатоаспектності. У наукових дослідженнях можна виділити такі основні підходи до трактування сутності поняття “інтелектуальна власність”: історичний, юридичний, економічний, політичний (рисунок).

Інтелектуальна власність – категорія історична. Вона є результатом розвитку цивілізації, формування знань людини, її духовного розвитку. Зростання продуктивності виробничої діяльності сприяло тому, що поряд з необхідним виробляється додатковий продукт, а це створило передумови для поглиблення суспільного поділу праці та відкрило можливості для зосередження уваги частини людей на розвитку науки і культури. Інтелектуальна праця виділяється в особливий вид діяльності, відокремлюючись від фізичної праці, виробничої та торгової діяльності. Відтак об’єкти інтелектуальної власності в той час існували у вигляді літературних, мистецьких та музичних творів.

Завдяки промисловій революції (кінець XVIII – початок XIX ст.) наука, знання перетворилися на відносно самостійну сферу діяльності та суспільний товар, а це розширило межі інтелектуальної власності та змінило її роль у суспільстві: відбувається формування авторського і промислового (патентного) прав, але ці права на перших етапах вважалися приватною власністю [3].

Науково-технічна революція (другої половини XX ст.) зумовила перехід людства до постіндустріальної економіки, заснованої на знаннях та інформації, отже, інтелектуальна праця, інтелектуальний капітал та інтелектуальна власність стають головними факторами економіки знань.

Основні підходи до трактування сутності поняття “інтелектуальна власність”
(розроблено автором)

Походження самого терміна “інтелектуальна власність” прийнято пов’язувати з французьким законодавством кінця XVIII століття. У Франції сформувався пропріетарний підхід (термін *proprietas* у перекладі з французького означає власність) до авторського і патентного права, підґрунтям якого була теорія природного права, що отримала найбільш послідовний розвиток у працях французьких філософів-просвітителів: Ф. Вольтера, Д. Дідро, П. Гольбаха, Г. Гельвеція, Ж.-Ж. Руссо). Сутність цієї теорії полягає в тому, що все вироблене людиною — матеріальні об’єкти чи результати творчої праці — визнається його власністю, однак розглядається право на ідею, а не на матеріальний об’єкт, в якому ця ідея знайшла свій вираз. У теорії природного права власність є важливим механізмом узгодження інтересів окремих індивідів та суспільства загалом щодо задоволення існуючих потреб [2]. Цей підхід із самого спочатку своєї появи піддавався гострій критиці, суть якої полягала в тому, що результати творчої діяльності не можуть бути об’єктами права власності.

Трудова теорія власності обґрунтована Джоном Локком у трактаті “Про державне правління”, підставою для виникнення права власності є людська праця, натомість об’єкти спільної власності шляхом докладання праці окремої особи (об’єднання з особистою власністю) можуть перетворюватись у приватну власність [4].

На противагу усталеним поглядам сучасників щодо авторського права, які бачили в ньому тільки форму власності, що забезпечує економічну вигоду для автора, І. Кантом було сформульовано новий підхід. Він вважав, що авторське право є природним правом особистості на творчість, а твір автора є вираженням його особистості, отже, вимагає такого ж захисту, як й економічна складова твору. Ідеї І. Канта вплинули на розвиток авторського права у континентальній Європі, в континентальній правовій системі були закріплені *droitmoral* (моральні, або особисті немайнові права автора), що захищали нематеріальні інтереси автора [4].

Термін “інтелектуальна власність” епізодично використовувався теоретиками — юристами та економістами у XVIII–XIX ст., проте в міжнародній правовій термінології це поняття уперше було введено в Конвенцію про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, підписану в Стокгольмі 14 липня 1967 року.

Відповідно до установчих документів Всесвітньої організації інтелектуальної власності, “до інтелектуальної власності належать права на: літературні, художні та наукові твори; виконавську діяльність артистів, звукозапис, радіо- і телевізійні передачі; винаходи у сферах людської діяльності; наукові відкриття; промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування і комерційні позначення; захист від недобросовісної конкуренції; усі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах”.

Пізніше відбулося уточнення переліку об’єктів. Були позначені виняткові права, що відносяться до географічних зазначень, нових сортів рослин і порід тварин, інтегральних мікросхем, радіосигналів, баз даних, доменних імен.

Далі, з розвитком сучасного технічного прогресу, постійно виникають нові об'єкти інтелектуальної власності.

Відповідно до юридичного аспекту інтелектуальна власність є правом на результати розумової діяльності людини в науковій, художній, виробничій та інших сферах, які є об'єктом цивільно-правових відносин у частині права кожного володіти, користуватися та розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності [2]. В юриспруденції категорія “інтелектуальна власність” розглядається як право власності на результати інтелектуальної діяльності або інтелектуальний продукт.

У статуті Всесвітньої організації інтелектуальної власності поняття “інтелектуальна власність” трактується як творіння людського розуму: винаходи, літературні та художні твори, символіка, назви, зображення та зразки, які використовуються в торгівлі.

Отже, юридичний підхід пов'язує “інтелектуальну власність” з наявністю так званих виняткових прав — спеціального виду цивільних прав на виконання дій з певного роду абстрактними об'єктами, які є монополією певної особи, зазвичай, творця цього об'єкта, або його правонаступника. Історично склалося так, що держава, в особі монархів, давала винагороду та заохочувала винахідників монополіями правами на використання їхніх винаходів. Після великих демократичних революцій XVII–XIX ст., коли було скасовано даровані державою монополії, система виняткових прав стала асоціюватися з винагородою за творчі досягнення.

На думку З. В. Пічкурової та В. Г. Семенової, усі трактування інтелектуальної власності в рамках юридичного підходу значно звужують її зміст і значення в сучасних умовах економічного розвитку, обмежують певним об'єктом і звертають увагу, передусім, на матеріальну форму вираження певної ідеї, що розкриває її сутності як економічної категорії [9, 12].

Представники економічного підходу вважають інтелектуальну власність “ринковим ресурсом”, “самостійним соціально-економічним інститутом”, “системою економічних відносин між суб'єктами ринку” тощо. Інтелектуальну власність можна визначати як види прав на будь-які об'єкти, через які реалізується її економічний зміст. Так, С. Мочерний пов'язує інтелектуальну власність із “системою внутрішньо необхідних, стійких соціально-економічних зв'язків і стосунків між людьми з приводу привласнення інтелектуальної власності в усіх сферах суспільного відтворення” [7].

Ряд вітчизняних науковців розглядають інтелектуальну власність як результат втілення ідей, творчих думок, винаходів, технологій та їх комерційне застосування [5, 10].

Прихильники економічного підходу мають рацію. Зокрема, незаперечним є той факт, що нині інтелектуальна власність є ринковим ресурсом, що здатний забезпечити фінансову незалежність і зростання будь-якого підприємства, також інтелектуальна власність є системою економічних відносин. Однак будь-які економічні відносини можуть цивілізовано розвиватися, якщо вони мають юридичне забезпечення.

Так, під інтелектуальною власністю можна розуміти сукупність прав як особистого немайнового, так і майнового характеру на результати інтелектуальної і, насамперед, творчої діяльності, а також прирівняні до них об'єкти.

Основними особливостями інтелектуальної власності як економічної категорії є:

- 1) нематеріальний характер;
- 2) наявність автора, творця або винахідника;
- 3) обмежений термін дії права власності;
- 4) можливість багаторазового відтворення без втрати вартості;
- 5) необхідність спеціального правового регулювання;
- 6) наявність позитивних ефектів від появи нової інтелектуальної власності, які не враховуються в ціні товарів (позитивні екстерналиї).

З позиції економічного підходу “інтелектуальна власність” є втіленням так званих “нематеріальних активів” (intangible assets), тобто тієї частини капіталу підприємства, яка необхідна для створення його доходу й вимагає витрат на своє створення і/або вміст, але не виражена в жодних матеріальних об'єктах, крім правостановлюючих документів.

Нематеріальні активи — “права власності на результати інтелектуальної діяльності, в тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, в тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами” [6].

Відповідно до Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи”, щоб актив був визнаний нематеріальним, він має відповідати таким критеріям:

- немонетарність — немонетарними визнають будь-які активи, за винятком грошових коштів, їх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей;
- ідентифікованість — ідентифікованими є такі нематеріальні активи, які можуть бути придбані або продані окремо від інших активів підприємства (торговельні марки, патенти, ліцензії тощо);
- відсутність матеріальної форми;
- використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік);
- існування імовірності одержання майбутніх економічних вигід, пов'язаних з їх використанням (розмір вигід має високий ступінь невизначеності);
- можливість достовірного визначення вартості активу;
- наявність у підприємства наміру, технічної можливості та ресурсів для доведення нематеріального активу до стану, в якому він придатний для реалізації або використання;

- наявність у підприємства можливості отримання майбутніх економічних вигід від його реалізації або використання (розмір вигід має високий ступінь невизначеності);
- наявність у підприємства інформації для достовірного визначення витрат, пов'язаних із розробкою нематеріального активу [8].

У політичній сфері поняття “інтелектуальна власність” має набагато ширший і невизначений зміст, з огляду на те, що тут воно використовується для опису не стільки фактично сформованих відносин, скільки для вираження інтересів і намірів суб'єктів політики, тобто інтелектуальною власністю є об'єкт, який має бути наділений винятковим правом у перспективі, а не той, на який вже встановлені виняткові права, що приносить дохід [1].

Результати інтелектуальної діяльності людини, що становлять нове знання або інформацію, завжди були одним із факторів отримання й примноження капіталу, тому вони стали об'єктом особливої зацікавленості в суспільстві. Володіти знаннями або інформацією одноосібно часто виявлялося складним у зв'язку з тим, що це об'єкти є нематеріальними, отже, захистити їх від чужого зазіхання звичайними матеріальними засобами, практично неможливо.

Як зазначалося, поняття “інтелектуальна власність” у науковій літературі розглядається з погляду наукових сфер: історичної (результат розвитку цивілізації), юридичної (право власності), економічної (ринковий ресурс), політичної (об'єкт наділений винятковим правом у перспективі). Однак, вочевидь, це поняття має реалізуватися через два взаємопов'язаних аспекти: економічний і юридичний, причому юридичний аспект виступає не тільки як передумова, а й як результат економічних відносин, тобто розгляд інтелектуальної власності лише як права власності є обмеженим.

Джерела

1. Ахметов А. А. Теоретические аспекты исследования интеллектуальной собственности в современных условиях // Актуальные проблемы экономики и права. 2012. № 1 (21). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-aspekty-issledovaniya-intellektualnoy-sobstvennosti-v-sovremennyh-usloviyah>
2. Гордієнко С. Г. Пізнання сфери захисту інтелектуальної власності в Україні: методологічні проблеми: монографія. Київ: Вид. дім “Скіф”, 2008. 140 с.
3. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка: підручник. Затверджено МО. Київ, 2010. 87 с.
4. Кокошин А. А. Технократия, технократы и неотехнократы. Москва: ЛКИ, 2009. 208 с.
5. Лонг Д. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування : практ. посіб. Київ: К.І.С., 2007. 448 с.
6. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 16.11.2009 № 1327 [Електронний ресурс] // Міністерство фінансів України: сайт. URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/rintable_article?art_id=293611
7. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження. Львів: Світ, 2001. 416 с.

8. *Николюк М. З.* Нематеріальні активи як об'єкт бухгалтерського обліку: нові підходи до класифікації та визнання [Електронний ресурс] // Державний університет “Житомир. політехніка”: сайт. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/4625/1/270.pdf>
9. *Пічкурова З. В.* Систематизація теоретичних положень та наукових поглядів на економічний зміст інтелектуальної власності [Текст]: зб. наук. пр. // Наук. зап. Нац. ун-ту “Остроз. акад.”. Серія “Економіка”. 2013. Вип. 24. С. 215–219.
10. Основы интеллектуальной собственности / пер. с англ. А. Полторак, Л. Лернер. Москва: Вильямс, 2004. 208 с.
11. *Поляков Р. Е.* Анализ определения понятия “интеллектуальная собственность” // Молодой ученый. 2011. Т. 1, № 10. С. 176–179.
12. *Семенова В. Г.* Дослідження сутності інтелектуальної власності в сучасних економічних умовах // Технологический аудит и резервы производства. 2015. № 6 (26). С. 74–77.

Bratus H. A. Retrospective Of Theoretical Approaches To The Essence And The Content Of The Definition Of Intellectual Property.

The article presents a retrospective analysis of theoretical approaches to the essence and content of the concept of “intellectual property”. Various scientific approaches have been analyzed and identified to determine the essence of the intellectual property category, and the main ones have been identified: historical, legal, economic, political. According to the historical approach, intellectual property is the result of the development of civilization, the formation of human knowledge, its spiritual development; legal approach associates intellectual property with the existence of so-called exclusive rights; in the political sphere, intellectual property is an object that should be granted exclusive rights in the future, but not one for which exclusive income-generating rights are already established; economic representatives view intellectual property as a market resource, a system of economic relations between market actors, and so on.

It is established that the interpretation of intellectual property within the legal approach as a property right narrows its content and meaning, since intellectual property is a market resource. The necessity of forming a comprehensive economic and legal approach to the study of intellectual property is substantiated, since economic relations can develop civilly only when they have the appropriate legal support, and the legal aspect acts not only as a prerequisite but also as a result of economic relations. This approach has not been sufficiently researched, which creates additional opportunities for further development.

<https://doi.org/10.32689/2523-4536-2019-01/57-27-33>

Надійшла 22 жовтня 2019 р.